

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

زمان چاپ: ۱۴۰۲/۰۸/۰۲

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

مروری بر برنامه درسی آموزش جغرافیا در دانشگاه فرهنگیان ویژه مقطع متوسطه

محمد محمدزمانی^۱، سید امیر افتخاری^۲

۱- لیسانس آموزش جغرافیا دانشگاه فرهنگیان، پردیس حکیم ابوالقاسم فردوسی البرز

۲- لیسانس آموزش جغرافیا دانشگاه فرهنگیان، پردیس حکیم ابوالقاسم فردوسی البرز

sepahan137@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با هدف مروری بر برنامه درسی آموزش جغرافیا در دانشگاه فرهنگیان ویژه مقطع متوسطه انجام شد. برنامه درسی جغرافیا شامل مباحثی مانند جغرافیای طبیعی، جغرافیای انسانی، جغرافیای اقتصادی و ... است. این برنامه درسی با هدف آشنایی دانش‌آموزان با مفاهیم و اصول جغرافیایی و نقش آن در زندگی روزمره آنان طراحی شده است. برای بهبود برنامه درسی جغرافیا، راهکارهایی مانند ارتقاء سطح آموزش و توسعه مهارت‌های تدریس، بهبود شیوه‌های ارزشیابی و ارائه منابع آموزشی به روز و جذاب مورد بررسی قرار گرفته است. روش پژوهش در این مقاله از نوع روش‌های کیفی با رویکرد پدیدارشناسی است. رویکرد پدیدارشناسی مناسب‌ترین روش بررسی ادراکات و تجربیات زیسته افراد محسوب می‌شود. در رویکرد پدیدارشناسی معمولاً با نتایج مصاحبه‌های نیمه ساختی کار می‌کنند از آنجاکه پژوهش کیفی می‌کوشد محقق را به درون جهان زندگی مشارکت‌کنندگان تحقیق وارد سازد مصاحبه‌های نیمه ساختی به واسطه تأکید بر سؤالات باز و غیر هدایت‌شده می‌تواند مورد استفاده چنین پژوهشی قرار گیرد. در نتیجه، با اجرای این راهکارها می‌توان به بهبود برنامه درسی جغرافیا در دانشگاه فرهنگیان ویژه مقطع متوسطه کمک کرد و باعث بهبود وضعیت آموزشی و تحصیلی دانش‌آموزان شد همچنین نتایج نشان داد در خصوص مسائل و مشکلات آموزشی این برنامه درسی، لازم است اقداماتی در جهت بازنگری و اصلاح برنامه درسی آموزش جغرافیا صورت گیرد.

کلمات کلیدی: آموزش جغرافیا، متوسطه، برنامه درسی، دانشگاه فرهنگیان، متوسطه

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

مقدمه

هدف نهایی آموزش عالی تدارک فرصت‌های مناسب کسب دانش‌ها، مهارت‌ها، توانایی‌ها، نگرش‌ها، باورها و ارزش‌ها برای دانشجویان است به‌نحوی که به آنان در اثربخشی و ثمربخشی خود و جامعه کمک نماید و این رشد بایستی در قالب برنامه درسی دانشگاه‌ها منعکس گردد (محمدی، ۱۳۸۶).

برنامه درسی به‌منابه قلب نظام آموزشی است و رشد و بالندگی دانشجویان باید در قالب برنامه درسی انعکاس یابد در واقع برنامه درسی از مهم‌ترین ابزارهای تحقق اهداف و رسالت‌های آموزش عالی‌اند (فتحی و اجارگاه). بررسی برنامه‌های درسی در نظام آموزش عالی از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است برنامه درسی شامل فرصت‌های یادگیری و کلیه تجاربی است که با نظارت و مسئولیت نظام آموزشی و به‌منظور ایجاد تغییر مطلوب در دانش‌ها نگرش‌ها و مهارت‌های فراگیران طراحی و اجرا می‌شود و عملکرد و بازدهی آن مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد تعدد تفاسیر برنامه درسی باعث شده برخی از صاحب‌نظران حوزه مطالعات برنامه درسی برای مطالعه برنامه درسی از سطوح برنامه درسی به‌عنوان چارچوب مطالعاتی استفاده کنند (ایزرنر، ۱۹۸۵ پوزنر، ۱۹۹۴). در یک دسته‌بندی می‌توان ۴ سطح اصلی برنامه درسی را از یکدیگر متمایز ساخت اولین و پایین‌ترین سطح مجموعه‌ای است که توسط نظام آموزشی تدوین می‌شود که از آن به‌عنوان برنامه درسی طراحی‌شده یا قصد شده نام می‌برند دومین سطح برنامه درسی محتوایی است که هیئت‌علمی در عمل آموزش می‌دهند و ممکن است با طراحی اولیه و طراحی‌شده متفاوت باشد این سطح از برنامه درسی را با عنوان برنامه درسی اجراشده یا عمل شده توصیف می‌کنند. در سطح سوم برنامه درسی متعلق به فراگیران و تجربه‌های آن‌ها از برنامه درسی است این سطح برنامه درسی را تجربه‌شده می‌نامند و سطح چهارم برنامه درسی که دانشجویان واقعاً از کلاس درس اخذ می‌کنند و حقیقتاً یاد می‌گیرند از این سطح برنامه درسی نیز با عنوان برنامه درسی آموخته‌شده یا کسب‌شده یاد می‌کنند (محمدی، ۱۳۸۶) پژوهشگران حوزه برنامه درسی در سال‌های اخیر به برنامه درسی تجربه‌شده توجه بیشتری کرده‌اند زیرا دریافته‌اند که تمرکز بر علایق، نیازها و تجارب دانشجویان عاملی اساسی در برنامه درسی و تسهیل‌کننده فرایند یاددهی و یادگیری است (محمدی و همکاران ۱۴۰۰). برنامه درسی تجربه‌شده بیانگر مجموعه تجارب، ادراکات، نگرش‌ها و به‌طورکلی یادگیری‌هایی که یادگیرندگان از طریق برنامه‌ها و فعالیت‌های آموزشی و پرورشی مؤسسات آموزشی کسب می‌کنند به‌عبارت‌دیگر برنامه درسی تجربه‌شده آن چیزی است که دانش‌آموز یا دانشجو عملاً تجربه می‌کند. کلاین (۱۹۹۱) به اعتقاد وین و بروس (۲۰۰۳) برنامه درسی تجربه‌شده توسط فراگیران بالاترین سطح برنامه درسی است؛ زیرا در طراحی و اجرای برنامه درسی درنهایت این فراگیران و مخاطبان برنامه درسی هستند که با واکنش‌های مثبت و منفی که به برنامه درسی نشان می‌دهند تصمیم‌گیر نهایی برنامه درسی می‌باشند. ازاین‌رو توجه به انگیزه‌ها، علایق، نیازها، نگرش‌ها و تجارب دانشجویان به‌عنوان عاملی اساسی در برنامه درسی ضروری است (کشتی آرا و همکاران، ۱۳۸۳). تد آتوکی میان برنامه درسی به‌عنوان طرح با برنامه درسی به‌عنوان تجربه تفاوت قائل می‌شود و اساس برنامه درسی را فرد و تجربه او می‌داند به عبارت روشن‌تر فاعل شناسایی و تجربه‌ای که وی از امور دارد محور فعالیت‌هاست. اتوکی (۱۹۸۸). بدین ترتیب برنامه درسی تجربه‌شده برنامه‌ای است که توسط خود یادگیرندگان تجربه‌شده و نتیجه و حاصل آن معمولاً متفاوت با برنامه درسی قصد شده و اجراشده است (محمدی، ۱۴۰۲).

برنامه درسی تجربه‌شده گویای این است که دانشجویان در مقابل برنامه درسی‌ای که توسط برنامه ریزان طراحی و توسط اساتید اجرا می‌شود موجودات منفعل نیستند دانشجویان به‌عنوان فاعل انسانی به‌صورت فعالانه‌ای برنامه درسی را مورد تعبیر و

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

تفسیر قرار می‌دهند و همین دلیل است که برنامه درسی فراگرفته شده معمولاً با برنامه درسی طراحی شده و اجرا شده همسان نمی‌شود فراگیران بر مبنای علایق و ارزش‌ها توانایی‌ها و همچنین تجارب قبلی خود در قبال آنچه به ایشان ارائه می‌شود انتخاب می‌کنند و از خود واکنش نشان می‌دهند این فرایند انتخابی و واکنشی منجر به پیدایش برنامه‌ای منحصر به فرد و تا حدودی شخصی برای هر یک از دانشجویان می‌شود که برنامه درسی تجربی نامیده می‌شود (کلاین، ۱۹۸۱).

بررسی تجربیات دانشجویان رشته آموزش جغرافیا از برنامه درسی محمود محمدی در دانشگاه فرهنگیان برنامه درسی آموزش جغرافیا یکی از ۱۶ عنوان برنامه درسی است که به منظور آموزش دانشجویان دبیری رشته آموزش جغرافیا تدوین شده است. این برنامه درسی از سال ۱۳۹۵ در دانشگاه فرهنگیان طراحی و اجرا شده است. پس از گذشت بیش از ۶ سال از طراحی و اجرای برنامه درسی آموزش جغرافیا لازم و ضروری است که نظرات، تجربیات و دیدگاه‌های دانشجویان این رشته از فراگیری این برنامه درسی مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان از مخاطبان اصلی برنامه‌های درسی محسوب می‌شوند بنابراین در طراحی و اجرای برنامه درسی بایستی به تجربیات احساسات علایق نظرات و نیازهای آن‌ها توجه داشت بنابراین هدف این پژوهش بررسی تجربیات دانشجویان رشته آموزش جغرافیای دانشگاه فرهنگیان البرز از برنامه درسی آموزش جغرافیا است بررسی تجربیات و دیدگاه‌های دانشجویان این رشته اطلاعاتی را در خصوص چگونگی اجرای برنامه درسی طراحی شده را در اختیار مدیران و برنامه ریزان تربیت معلم دهد. مطالعه تجربیات و نگرش‌های دانشجویان این رشته از این جهت اهمیت دارد که بازخوردهای اساسی جهت اصلاح و بهسازی در طراحی و اجرای برنامه درسی را در اختیار طراحان و مجریان برنامه درسی قرار می‌دهد بر این اساس این مقاله در پی پاسخ به سه سؤال اصلی است:

۱. از نظر دانشجویان رشته آموزش جغرافیا برنامه آموزش جغرافیا چه اهمیتی دارد؟
۲. دانشجویان رشته آموزش جغرافیا چه تجربیات یادگیری از برنامه درسی آموزش جغرافیا دارند؟
۳. دانشجویان رشته آموزش جغرافیا چه مسائل و مشکلات در فراگیری برنامه درسی آموزش جغرافیا دارند؟ (محمدی،

(۱۴۰۲)

نمونه‌های مورد بررسی در این مقاله دانشجویان پسر رشته آموزش جغرافیا در سال ۱۴۰۱ از دانشگاه فرهنگیان کرج هستند. نمونه‌گیری براساس نمونه‌گیری هدفمند از ۲۲ نفر از دانشجویان پسر رشته آموزش جغرافیا دانشگاه فرهنگیان کرج انتخاب شدند تعداد نمونه‌ها نیز براساس اصل اشباع نظری استروس و کوربین (۱۹۹۰) تعیین شدند؛ یعنی تا زمانی که تجربیات دانشجویان از برنامه درسی آموزش جغرافیا به تکرار نرسیده بود جمع‌آوری داده‌ها ادامه یافت بر این اساس، تجربیات نظرات و دیدگاه‌های ۲۲ نفر دانشجویان رشته آموزش جغرافیا دانشگاه فرهنگیان از برنامه درسی آموزش جغرافیا جمع‌آوری شد. روش پژوهش در این مقاله از نوع روش‌های کیفی با رویکرد پدیدارشناسی است رویکرد پدیدارشناسی مناسب‌ترین روش بررسی ادراکات و تجربیات زیسته افراد محسوب می‌شود (کرسول، ۱۳۹۱). روش پدیدارشناسی عموماً با تجربیات، نگرش و عقاید و احساسات و عواطف افراد درباره یک موضوع سروکار دارد (بودلایی، ۱۳۹۸).

در رویکرد پدیدارشناسی معمولاً با نتایج مصاحبه‌های نیمه ساختی کار می‌کنند از آنجاکه پژوهش کیفی می‌کوشد محقق را به درون جهان زندگی مشارکت‌کنندگان تحقیق وارد سازد مصاحبه‌های نیمه ساختی به واسطه تأکید بر سؤالات باز و غیر هدایت‌شده می‌تواند مورد استفاده چنین پژوهشی قرار گیرد (محمدی اصل، ۱۳۹۶)

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

در مصاحبه‌ها از دانشجویان خواسته شد که تجربیات و نظراتشان را در ارتباط با برنامه درسی آموزش جغرافیا بیان کنند. مصاحبه با هر کدام از فارغ‌التحصیلان در حدود ۱۵ الی ۳۰ دقیقه به طول انجامید دانشجویان در طول مصاحبه به بیان، تجربیات نظرات احساسات و دیدگاه‌های خودشان از برنامه درسی جغرافیا پرداخته‌اند برای آنکه مصاحبه در یک چارچوب مشخصی به پیش برود ۳ سؤال کلی از نمونه‌ها پرسیده می‌شود:

۱. برنامه درسی آموزش جغرافیا چه اهمیتی دارد؟

۲. تجربیات یادگیری شما از برنامه درسی آموزش جغرافیا چگونه بود؟

۳. در فراگیری برنامه درسی آموزش جغرافیا به چه مسائلی و مشکلاتی مواجه بودید؟

در طول مصاحبه تلاش شد محقق دخالت کمتری در پاسخ‌هایی که مصاحبه‌شوندگان از برنامه درسی آموزش جغرافیا بیان می‌کنند داشته باشد و مصاحبه با پاسخگویان را در چارچوب موضوع برنامه درسی و پرسش‌های طرح‌شده انجام شود پس از آنکه محقق متوجه شد روایت‌ها و پاسخ‌های مشارکت‌کنندگان به تکرار رسیده است یعنی ادامه مصاحبه با نمونه‌های دیگر نکته و مطلب جدیدی به مصاحبه‌های قبلی نمی‌افزاید مصاحبه‌ها را متوقف نمود و فرایند جمع‌آوری داده‌ها به اتمام رسید. (محمدی، ۱۴۰۲) از جمع‌آوری مصاحبه‌ها مصاحبه‌های انجام‌شده به متن‌های نوشتاری تبدیل شدند و فرایند تحلیل اطلاعات آغاز شد. روش تحلیل اطلاعات، روش تحلیل مضمون است. روش بررسی تجربیات دانشجویان رشته آموزش جغرافیا از برنامه درسی تحلیل مضمون بر فرایند شناسایی و کدگذاری الگوهای مختلف معنایی است. به بیان ساده‌تر روش تحلیل مضمون، شناسایی تحلیل و گزارش کردن الگوهاست باین حال روش تحلیل مضمون نه به‌عنوان یک روش مستقل بلکه به‌عنوان یک فن تحلیل داده‌هاست؛ بنابراین دریافت الگوهای معنایی مسلط است (ذکایی، ۱۳۹۹)

تکنیک تحلیل مضمون با کدگذاری مصاحبه‌های پیاده شده آغاز می‌شود. کدگذاری به خرد کردن متن‌های مصاحبه به اجزا و عناصر تشکیل‌دهنده آن است (استروس و کوربین، ۱۳۹۳). کد به مفاهیم اصطلاحات و عبارتهایی گفته می‌شود که دانشجویان برای توصیف موضوع مورد پژوهش به‌کاربرده‌اند بدین ترتیب پس از جمع‌آوری مصاحبه‌ها و پیاده‌سازی آن‌ها، روایت‌های دانشجویان کدگذاری شد. در ادامه کدهای استخراج‌شده براساس مضامین اصلی دسته‌بندی شدند در نهایت گزارشی روایی براساس مضامین اصلی و کدهای استخراج‌شده ارائه شده است.

لینکلن و گویا (۱۹۸۵) در پژوهش‌های کیفی معیارهای چون اعتمادپذیری، باورپذیری، انتقال‌پذیری، اطمینان‌پذیری، تأییدپذیری را به‌جای روایی پایایی و عینیت ۱۰ پیشنهاد می‌کنند (به نقل از فیلیک، ۱۳۹۳) به‌منظور اعتمادپذیری باورپذیری و انتقال‌پذیری مضامین و کدهای استخراج‌شده از مصاحبه‌ها از ۴ نفر دیگر از دانشجویان رشته آموزش جغرافیا دانشگاه کمک گرفته شد. آنان از

کدها و مضامین استخراج‌شده بیان داشتند که مضامین و کدهای استخراج‌شده به‌نوعی گویای تجربیات دیدگاه و نظرات آنان از برنامه درسی آموزش جغرافیا نیز هستند. همچنین به‌منظور اطمینان‌پذیری و تأییدپذیری کدها و مضامین استخراج‌شده و فرایند تحلیل داده‌ها از نظرات ۲ تن از متخصصان رشته آموزش جغرافیا بهره برده شد کدها، مضامین و فرایند تحلیل داده‌ها موردپذیرش اساتید قرار گرفت (محمدی، ۱۴۰۲)

آموزش رشته‌های علمی عنوان رشته‌های جدیدی است که هرچند از سالیان گذشته و به‌صورت پراکنده در مراکز آموزشی و دانشگاهی مطرح بوده است، اما به‌طور آکادمیک علمی و منسجم در ایران قدمت زیادی ندارند از این رو می‌توان گفت؛ مقوله

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

آموزش و آموزش جغرافیا در ایران، حوزه جدیدی است که ادبیات نظری آن در کشور ما در ابتدای راه قرار دارد و نیازمند تلاش علمی ویژه‌ای است که بتواند ضمن پر کردن خال دانشی موجود در این زمینه نیل به اهداف آموزشی را تسریع بخشد. بدون تردید این مهم نیازمند تلاش جامعه علمی کشور در تدوین و تألیف مبانی غنی آموزش و همچنین نیازمند ترجمه آثار خارجی و بومی‌سازی آن است. یکی از مجموعه‌های علمی کشور که گام در راه توسعه دانش آموزش در کشور نهاده و تلاش می‌کند دانش آموزش و اصول و مفاهیم آن را با رشته‌های تخصصی پیوند زده و زمینه‌ساز توسعه دانش آموزش رشته‌های تخصصی را فراهم آورد، دانشگاه فرهنگیان است این دانشگاه که از سال ۱۳۹۰ و براساس برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته به‌عنوان یک دانشگاه مأموریت‌گرا باهدف تربیت نیروی انسانی آموزش و پرورش بر بستر تربیت‌معلم گام به عرصه فعالیت گذاشت و تلاش کرده است با برنامه‌ریزی جدید بانام «دانشگاه فرهنگیان» پویاتر علمی‌تر و کارآمدتر وظیفه «تربیت‌معلم» را در زمینه تربیت علاقمندان به حوزه آموزش دنبال کند. (صادقی، ۱۳۹۴)

از سال ۱۳۸۲ و همزمان با تغییر رشته‌های موجود دبیری جغرافیا نیز حذف شد و در کنار رشته دیگر، با عنوان «آموزش جغرافیا» اجرا می‌شود. این اجرا مستلزم تغییرات گسترده در سرفصل‌ها و منابع آموزشی بود که باهمت متولیان امر صورت گرفت. علاوه بر آن در راستای برنامه‌ها و اهداف متعالی دانشگاه و غنی‌تر شدن فعالیت آن، برخی از رشته‌ها در دوره کارشناسی ارشد نیز با عنوان «آموزش» تأسیس و شروع به پذیرش دانشجو نموده است که در همین راستا برنامه درسی کارشناسی ارشد «آموزش جغرافیا» نیز تدوین گردید که مراحل نهایی آن در حال سپری شدن است و به‌زودی در این مقطع نیز اقدام به پذیرش دانشجو خواهد شد. (صادقی، ۱۳۹۴)

بااین‌وجود کمبود مبانی نظری و محتوای علمی در حوزه «آموزش» و «آموزش جغرافیا» در کشورمان و بالطبع بهره‌گیری از دانش اندیشمندان این حوزه در سراسر جهان و به‌ویژه کشورهای صاحب‌نام که تجربه‌ای غنی در این حوزه دانشی را دارا هستند و ضرورت حضور و پیشرفت استادان، دانشجو معلمان و دانش‌آموزان ما در عرصه آموزش جغرافیا از عواملی هستند که دغدغه استادان دلسوزان و برنامه‌ریزان این حوزه محسوب می‌شوند کتاب «آموزش جغرافیا مبانی و رویکردهای جهانی»، برگردان ۳ مقاله از زبان انگلیسی به فارسی است که توسط نویسندگان مختلفی از کشورهای صاحب‌نظر در حوزه آموزش جغرافیا از سراسر جهان در مجامع علمی معتبر به ارائه‌شده است. این مقالات پس از داوری و اعلام نظر توسط مجموعه معاونت پژوهشی دانشگاه فرهنگیان به مترجم پیشنهادشده است کتاب فوق تلاش کرده است ضمن تبیین مفهومی دانش آموزش جغرافیا و ارتباط دانش جغرافیا و آموزش این رشته به معرفی برخی فعالیت‌های علمی که کشورهای مختلف در حوزه آموزش جغرافیا انجام داده‌اند، بپردازد. در این مجال به بخشی از مطالب کتاب در خصوص چپستی و مفهوم آموزش جغرافیا اشاره می‌شود. «آموزش جغرافیا» یک‌رشته علمی است که حوزه‌های جغرافیا و آموزش را شامل می‌شود. آموزش جغرافیا دانش مهارت‌ها و نگرش‌های جغرافیایی را انتخاب می‌کند تا فراگیران را قادر سازد که تعاملات انسان - محیط و جامعه را در فضای جهانی درک کنند و به سواد جغرافیایی درباره آن دست یابند. به‌عبارت‌دیگر آموزش جغرافیا ترکیبی از دانش مهارت‌ها و نگرش‌های جغرافیایی است به‌نحوی که دانش‌آموزان بتوانند آن‌ها را فراگرفته و به کار ببندند علاوه بر این آموزش جغرافیا گسترش برنامه‌های درسی اهداف آموزش و یادگیری و نیز روش‌های مربوط به فرآیندهای آموزش و یادگیری در جغرافیا و ارزشیابی آن را در برمی‌گیرد. فرآیند آموزش به تعامل آگاهانه بین نظریه و عمل و همچنین بین محتوای علمی و آموزش نیاز دارد؛ بنابراین آموزش جغرافیایی نه یک کپی ساده از علم جغرافیا و نه یک‌شکل از دانش مربوط به آموزش است بلکه یک‌رشته

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

مستقل است که ارتباط تنگاتنگی با مفاهیم علمی جغرافیا آموزش و روانشناسی است آموزش جغرافیا همچنین شامل بحث نظری در مورد ماهیت علم جغرافیا است. تفکر معرفت‌شناختی برای آگاهی از آموزش جغرافیا در مدارس که باید با اهداف کلی آموزش در مدرسه سازگار باشد ضروری است. (صادقی، ۱۳۹۴) منشور بین‌المللی آموزش جغرافیا اهداف آموزش جغرافیا را مواردی چون دانش، مهارت‌ها، نگرش‌ها و ارزش‌هایی که مطالعه و تمرین آن‌ها باعث توسعه و پیشرفت شهروندان می‌شود؛ معرفی می‌کند مهم‌ترین این اهداف به شرح زیر می‌باشند.

دانش و اطلاعات شهروندان که از طریق آموزش جغرافیا تقویت می‌شوند عبارت‌اند از:

۱. موقعیت‌ها و مکان‌هایی برای ایجاد چارچوب رویدادهای جغرافیایی و درک روابط فضایی
 ۲. سیستم‌های بزرگ طبیعی سیاره ما برای درک چگونگی تعامل اکوسیستم‌ها
 ۳. سیستم‌های بزرگ اجتماعی و اقتصادی، سیاره برای ایجاد حس تعلق مکانی
 ۴. تنوع اقوام و جوامع برای درک ثروت فرهنگی بشریت.
- این دانش در قالب حقایق در مورد مکان‌ها بیان می‌شود؛ بدین‌صورت که مفاهیم اساسی که به تحقیقات جغرافیایی (مانند موقعیت الگو و...) منطقه منجر می‌شود تعمیم‌هایی که الگوی روابط بین پدیده‌ها را توضیح می‌دهند عواقب رخدادها را ارزیابی می‌کنند و مشکلات اجتماعی و زیست‌محیطی را حل می‌کند (صادقی، ۱۳۹۴)

مهارت‌هایی که از طریق آموزش جغرافیا تقویت می‌شوند عبارت‌اند از:

۱. فرآیندهای تفکر که برای حل مشکلات جغرافیایی و تصمیم‌گیری‌های فضایی موردنیاز هستند؛
۲. استفاده از داده‌های اطلاعاتی به شکل‌های مختلف کلامی، کمی و علائم از قبیل متن‌های مختلف تصاویر، نمودارها، جداول و نقشه‌ها
۳. مهارت‌های عملی و فیزیکی مرتبط با انجام مطالعات میدانی

جغرافیا محور اصلی آموزشی را فراهم می‌کند که از طریق آن مردم یاد می‌گیرند که اطلاعات فضایی را در نقشه‌ها و شکل‌های گرافیکی درک کنند و به یکدیگر انتقال دهند نگرش‌ها و ارزش‌هایی که از طریق آموزش جغرافیا تقویت می‌شوند عبارت‌اند از:

۱. ایجاد علاقه و کنجکاوی در مورد ویژگی‌های طبیعی و انسانی در سطح زمین
۲. سپاسگزاری از خالق هستی به خاطر ایجاد چشم‌اندازهایی که مردم در آن زندگی می‌کنند
۳. همدلی برای شرایط مختلف زندگی که افراد در سراسر جهان دارند؛
۴. آمادگی برای استفاده از دانش و مهارت‌های جغرافیایی متناسب و مسئولانه در زندگی خصوصی، حرفه‌ای و عمومی و همچنین احترام به حقوق همگانی و برابری جهانیان. (صادقی، ۱۳۹۴)

این نگرش‌ها و ارزش‌ها بر نحوه استفاده از دانش جغرافیایی تأثیر می‌گذارند. آن‌ها (نگرش‌ها و ارزش‌ها) بر اینکه چگونه باید مسائل مختلف محلی منطقه‌ای ملی و بین‌المللی که متأثر از شرایط طبیعی و انسانی هستند را حل کنیم؛ اثرگذار هستند. آن‌ها همچنین بر اینکه چگونه رفتار مردم و جوامع آن‌ها را قادر می‌سازد تصمیم‌های صحیحی در مورد استفاده از محیط‌هایشان بگیرند؛ تأثیرگذار هستند.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

مطالب فوق بخش اندکی از مطالبی است که در کتاب آموزش جغرافیا مبانی و رویکردهای جهانی برای عرضه به علاقه‌مندان این حوزه تدوین و نگارش شده است امیدوارم کتاب پیش رو که به‌زودی منتشر خواهد شد باوجود نارسایی‌های احتمالی که در برگردان مطالب و شاید در نگارش داشته باشد بتواند در معرفی و شناخت دانش آموزش جغرافیا به جامعه علمی کشور به‌ویژه استادان مدرسان دانشجو معلمان و دبیران شاغل به فعالیت آموزش در سراسر کشور مفید واقع شود و انگیزه و درپچه نوینی را پیش روی پژوهشگران این حوزه قرار دهد (صادقی، ۱۳۹۴).

اهمیت برنامه درسی آموزش

جغرافیا نمونه‌های موردبررسی تجربیات دیدگاه‌ها و نظراتشان درباره اهمیت برنامه درسی آموزش جغرافیا را با مفاهیمی همچون «افزایش کیفیت زندگی کاربردی بودن شیوه برقراری ارتباط صحیح با محیط شناسایی ظرفیت‌های محیطی، جلوگیری از آسیب به محیط‌زیست پیوند بازندگی روزمره ارائه راه‌حل برای مقابله با مسائل محیطی» بیان داشتند. برای مثال پاسخگوی شماره ۱۴ درباره تأثیر رشته آموزش جغرافیا بر بهبود زندگی انسان‌ها چنین بیان می‌دارد آشنایی با این رشته و مطالعه دقیق آن باعث شناخت دقیق محیط پیرامون و ظرفیت‌های آن برای استفاده بهینه جهت بهبود زندگی همه انسان‌ها می‌گردد نمونه شماره ۲۰ نیز در مورد کاربردی بودن رشته جغرافیا چنین بیان می‌کند کاربرد علم جغرافیا در مسائلی مانند شهرنشینی و برنامه‌ریزی‌های مرتبط با آن، مهاجرت جمعیت، عوامل زیست‌محیطی بحران آب آلودگی هوا و... می‌توان دید. همچنین این علم در مسائل روزمره نیز استفاده می‌شود مثلاً هنگامی که قصد مسافرت داریم و از علم آب و هواشناسی و پیش‌بینی وضع هوا استفاده می‌کنیم یا هنگامی که مسیریابی می‌کنیم. «پاسخگوی شماره ۳ در مورد پیوند رشته جغرافیا بازندگی روزمره انسان‌ها چنین بیان می‌کند لحظه‌لحظه کارهایمان با این علم سروکله می‌زنیم از لحظه‌ای که از آبی برای نوشیدن استفاده می‌کنیم تا لحظه‌ای که برای رفتن به رختخواب برقی را خاموش و می‌کنیم یا از پنجره اتومبیلی در طول مسیرمان در مسافرتی به آسمان می‌نگریم در تمامی این لحظات اگر با عینک دقت و ظرافت جغرافیا بنگریم پیوند آن را بازندگی مان می‌یابیم». نمونه شماره ۱۷ درباره نقش جغرافیا در جلوگیری از آسیب زدن به محیط‌زیست چنین بیان می‌کند با شناخت بهتر محیط اطرافمان بدون آسیب زدن به آن یا با به حداقل رساندن میزان آسیب می‌توانیم نیازهایمان را برطرف کنیم نداشتن شناخت و آگاهی کافی موجب واردکردن خسارت‌ها و آسیب‌های جبران‌ناپذیری می‌شود که ممکن است آینده‌ی بشریت را تحت تأثیر قرار دهد. پاسخگوی شماره ۱۵ درباره نقش جغرافیا در ارتباط صحیح با محیط چنین بیان می‌کند. «ضمن شناخت گسترده از محیط‌های جغرافیایی و فرصت‌ها و کاستی‌های موجود به دنبال پیدا کردن بهترین راه‌حل تعامل انسان با محیط پیرامون و تلاش برای توسعه‌ای پایدار و جلوگیری از تخریب محیط و حفاظت از آن دانست». پاسخگوی شماره ۱ نیز در مورد نقش جغرافیا در ارائه راه‌حل برای مقابله با مخاطرات طبیعی چنین بیان کنید. جستجوی راه‌حل مناسب برای تقلیل مخاطرات و صدمات ناشی از آن‌ها مستلزم وقوف کامل به شرایط ایجاد کم و کیف آن‌هاست که تنها در سایه تعالیم جغرافیا ممکن بوده و فراهم می‌گردد (محمدی، ۱۴۰۲).

بررسی، نظرات دیدگاه‌ها و ادراکات دانشجویان از اهمیت رشته آموزش جغرافیا نشان می‌دهد که نمونه‌های مورد مطالعه به اهمیت رشته آموزش جغرافیا آشنا هستند آنان معتقدند که رشته آموزش جغرافیا کیفیت زندگی انسان‌ها را افزایش دهد،

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

رشته‌ای کاربردی است بازندگی روزمره انسان‌ها ارتباط دارد شیوه برقراری صحیح با محیط‌زیست را آموزش می‌دهد و برای شناسایی و بهره‌برداری مناسب از منابع طبیعی و آسیب کمتر به محیط‌زیست راه‌حلهایی را ارائه می‌دهد (محمدی، ۱۴۰۲).

تجربیات یادگیری برنامه درسی آموزش جغرافیا

تجربیات یادگیری‌های دانشجویان رشته آموزش جغرافیا از برنامه درسی آموزش جغرافیا با این مفاهیم و اصطلاحات بیان شده است احساس مسئولیت نسبت به محیط‌زیست درک بهتر پدیده‌های طبیعی تغییر نگرش و بینش نسبت به محیط دغدغه نجات منابع طبیعی سازگاری بیشتر با محیط شناسایی مسائل طبیعی توانمندی در استفاده از ابزارهای جغرافیایی تربیت نسل دوستدار طبیعت آشنایی با اصطلاحات تخصصی، جغرافیایی آشنایی با قابلیت‌ها و محدودیت‌های محیطی مهارت مسیریابی و نقشه‌خوانی، اشتیاق به سفر رفتن و مشاهده پدیده‌های طبیعی پاسخگوی شماره ۱۳ در مورد تجربیات یادگیری رشته جغرافیا چنین بیان می‌کند تحصیل در این رشته برای من ایجاد نگاه ویژه به محیط اطرافم و دوری از اسراف و هدر دادن منابع در دسترس است. کوشش در جهت صیانت از چرخه طبیعت و قوانین حاکم بر آن عدم برهم زدن نظم طبیعت و درنهایت مراعات زیبایی‌های درون طبیعت و پرهیز از ایجاد دگرگونی در آن لذت بردن هرچه بیشتر از جلوه‌های خدادادی و برانگیخته شدن مسئولیت در برابر این نعمات گران‌بها... پاسخگوی شماره ۱۲ در مورد تغییر نگرش نسبت به محیط چنین بیان می‌کند به طور خلاصه، تحصیل در جغرافیا در عوض شدن دیدگاه من به اطراف خودم تأثیر فراوانی داشته و خواهد داشت پاسخگوی شماره ۸ نیز در مورد بینش تخصصی حاصل از تحصیل در این رشته چنین اظهار می‌کند با توجه به مطالبی که یاد گرفته‌ام اطراف خود را بهتر و بیشتر بشناسم و گویا همه‌چیز تخصصی‌تر به نظر می‌رسد مثلاً اکنون من به‌عنوان یک دانشجوی رشته جغرافیا وقتی به آسمان نگاه می‌کنم آسمان برایم آشنا تر شده یا حتی وقتی نقشه‌های آب‌وهوا شناسی یا راه‌ها را که می‌بینم با آن‌ها بررسی تجربیات دانشجویان رشته آموزش جغرافیا از برنامه درسی محمود محمدی آشنا هستم نمونه شماره ۶ در مورد فراگیری اصطلاحات تخصصی رشته جغرافیا چنین بیان می‌دارد مطالب زیادی آموختم اصطلاحات جغرافیایی زیادی یاد گرفتم که تاکنون آن‌ها را ندیده بودم و یا اگر دیده بودم نام آن‌ها را نمی‌دانستم مثل، آتول ماندنر فیورد پلی گون، پستاب بادساب تراس آبرفتی ... استفاده از نقشه‌ها، فهمیدن اطلاعات نقشه با توجه به راهنمای، نقشه دیاگرام جمعیتی انواع سنگ‌ها صورت‌های فلکی و مطالب دیگر «دانشجوی شماره ۲ در مورد مهارتهایی که کسب کرده است چنین بیان می‌کند برای من یکی از بهترین توانایی‌ها با مطالعه این علم بررسی آب‌وهوا و چگونگی ناهمواری‌ها با خواندن نقشه است همچنین به‌وسیله همین علم است که می‌توانیم از انرژی باد و خورشید و ... برای تولید انرژی‌های دیگر استفاده کنیم به‌وسیله این علم است که می‌توانیم مسیریابی را انجام دهیم.» (محمدی، ۱۴۰۲)

نمونه شماره ۴ در مورد چشم‌انداز جدیدی که با تحصیل در این رشته کسب کرده است چنین بیان می‌کند بیشترین تغییری که در خود حس کردم این است که هر دفعه‌ای از خانه بیرون می‌روم پدیده‌های طبیعی اطرافم را با یک چشم دیگر می‌بینم. خیلی از چیزهایی که اصلاً به آن‌ها توجه نمی‌کردم برای من معنا پیدا کردند از سنگی که در زمین قرار دارد تا ستاره‌ای که در آسمان می‌درخشد نمونه شماره ۱۳ در مورد استفاده از منابع چنین بیان می‌دارد با تحصیل در این رشته آموختم که دوستدار طبیعت و محیط اطراف خود باشم و با نگاهی عمیق‌تر در راستای به‌کارگیری هوشمندانه منابع در عرصه‌های مختلف بکوشم با نگاهی نافذتر و ظریف‌تر به اطراف به ارزش نعمات در اختیارم پی بردم بااهمیت رشته آموزش جغرافیا و نقش اساسی آن در

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

سرنوشت آیندگان هرچه بیشتر آشنا شدم و گستره‌ی اطلاعات و دانش در زمینه‌های مختلف جغرافیا ارتقاء یافته است. تجربیات و نظرات نمونه‌های مورد بررسی نشان می‌دهد که تحصیل در رشته آموزش جغرافیا تغییراتی را نگرش گرایش و مهارت‌های آن‌ها به همراه داشته است. درک و فهم و چشم‌انداز آن‌ها نسبت به طبیعت و منابع طبیعی تغییر کرده است با ظرفیت‌ها و محدودیت‌های منابع طبیعی کشورشان آشنا هستند نگاهی دقیق علمی و عمیق به پدیده‌های جغرافیایی دارند علاقه‌مند به شناسایی محیط طبیعی و مشاهده آن هستند نسبت به محیط‌زیست احساس مسئولیت می‌کنند و دغدغه استفاده از منابع طبیعی را دارند برخی از اصطلاحات تخصصی علم جغرافیا را آموخته‌اند و توانایی و مهارت به کارگیری برخی ابزارها و جغرافیایی را فرا گرفته‌اند فردی دوستدار طبیعت و علاقه‌مند به سفر و دیدن پدیده‌های طبیعی هستند (محمدی، ۱۴۰۲).

مسائل آموزشی برنامه درسی آموزش جغرافیا

دانشجویان مورد بررسی مسائل مربوط به آموزش رشته آموزش جغرافیا را با این مفاهیم و اصطلاحات بیان داشتند: نامطلوب بودن آموزش مجازی، جغرافیا محدودیت در ارائه دروس تخصصی فراگیری واحدهای درسی نامرتبط، کمبود ابزارها و تجهیزات آموزشی محدودیت در بازدیدهای حضوری و علمی از محیط کاربردی نبودن برخی دروس تدریس، تئوریک کمبود دروس عملی هزینه بالای بازدیدهای میدانی بی‌توجهی به این رشته در مدارس و دانشگاه.

برای نمونه پاسخگوی شماره ۱۱ در مورد آسیب‌های آموزش مجازی دروس جغرافیا چنین اظهار می‌کند این رشته پر بار بدترین آسیبی که می‌توانست دریافت کند. آموزش مجازی بود مشاهده عینی و ارتباط حضوری با طبیعت و آموزش دروسی از جمله زمین‌شناسی و مفاهیم کاربردی جغرافیا، حقیقتاً احتیاج به حضور فیزیکی دانشجو و اردوهای آموزشی داشت و با این شیوه‌ای که سپری شد عمیقاً احساس سرخوردگی و خلأ در طی این یکسال آموزش را احساس می‌کند پاسخگوی شماره ۳ در مورد کمبود بازدیدهای میدانی در این رشته چنین بیان می‌کند یکی از نکاتی که در تحصیل این رشته حائز اهمیت است بازدیدهای میدانی و مطالعات آزمایشگاهی در آن است که دانشگاه‌های فرهنگیان کمی نسبت به سایر دانشگاه‌ها فعالیت کمتری دارند روایت شماره ۲۲ در مورد کمبود تجهیزات و ابزارهای آموزشی در این رشته چنین بیان می‌کند برای تدریس این رشته به امکاناتی نظیر نقشه، کره زمین و همچنین فیلم‌ها و عکس‌های نیاز هست که متأسفانه در بسیاری از مدارس و دانشگاه‌ها امکان تهیه این اقلام وجود ندارد و یا به اندازه کافی توجه نمی‌شود نمونه شماره ۱۲ در مورد عدم توجه به فعالیت‌های عملی در تدریس دروس جغرافیا چنین بیان می‌کند نحوه تدریس جغرافیا در دانشگاه که بیشتر به مطالب تئوری توجه می‌کند و کمتر دروس تدریس شده با کار علمی توأم می‌گردد دانشجوی شماره ۸ در مورد نامرتبط بودن برخی از دروس چنین بیان می‌دارد بعضی از درس‌هایی که ما در این رشته می‌خوانیم و یا پاس کرده‌ایم زیاد مربوط به جغرافیا نیست و معلومات ما را زیاد نمی‌کند پاسخگوی شماره ۳ در مورد کمبود دروس تخصصی این رشته چنین بیان می‌کند یکی از مسائلی که من در حال حاضر با آن مواجه هستم این است که تعداد دروس تخصصی این رشته و شاخه‌هایی که دارد به‌طور کلی در کشور ما نسبت به سایر توسعه یافته کمی مورد اجحاف قرار گرفته است. (محمدی، ۱۴۰۲)

بررسی تجربیات دانشجویان رشته آموزش جغرافیا از برنامه درسی بررسی نظرات و تجربیات دانشجو معلمان رشته آموزش جغرافیانشان تحصیل در این رشته با مسائل و مشکلاتی همراه است. آن‌ها بیان داشتند که از ابزارهای و تجهیزات کافی برای

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

فراگیری دروس عملی برخوردار نیستند در ارائه دروس تخصصی محدودیت وجود دارد و آن‌ها ناچارند برخی از دروسی که غیرکاربردی است و ارتباطی به رشته آموزش جغرافیا ندارد را فراگیرند تدریس دروس غالباً به صورت نظری و تئوریک است و در رفتن به بازدیدهای و گردش‌های علمی با محدودیت مواجه هستند در نهایت اینکه به نظر آن‌ها این رشته مورد بی‌توجهی در مدارس و در دانشگاه فرهنگیان قرار گرفته است.

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه در نظام‌های تعلیم و تربیت تمرکز برنامه درسی از محتوای آموزشی و آموزش‌دهندگان به سوی فراگیران و یادگیرندگان جلب شده است به همین دلیل برنامه درسی تجربه‌شده مورد توجه پژوهشگران برنامه درسی قرار گرفته است. هدف این پژوهش، بررسی تجربیات دانشجویان رشته آموزش جغرافیا از برنامه درسی آموزش جغرافیا در دانشگاه فرهنگیان البرز است این مقاله در پی پاسخ به سه سؤال اصلی است:

۱. از نظر دانشجویان رشته آموزش جغرافیا برنامه درسی آموزش جغرافیا چه اهمیتی دارد؟
۲. تجربیات یادگیری دانشجویان رشته آموزش جغرافیا در این رشته چگونه بوده دانشجویان این رشته در تحصیل برنامه درسی آموزش جغرافیا با چه مسائلی مواجه بوده‌اند؟

به منظور پاسخ به سؤالات طرح‌شده، تجربیات زیسته ۲۲ نفر از فارغ‌التحصیلان رشته آموزش جغرافیا جمع‌آوری و تحلیل شد در پاسخ به سؤال اول پژوهش از دیدگاه نمونه‌های مورد بررسی، برنامه درسی آموزش جغرافیا یک برنامه درسی حیاتی و کاربردی است زیرا آموزش این برنامه نقش مهمی در شناخت فراگیران با محیط‌زیست و نحوه ارتباط آنان با محیط دارد در برنامه درسی طراحی‌شده رشته آموزش جغرافیا دانشگاه فرهنگیان (۱۳۹۵) شناخت محیط و نحوه استفاده از آن از مهم‌ترین اهداف این برنامه ذکر شده است بنابراین نظرات نمونه‌های مورد مطالعه تا حد زیادی با برنامه درسی طراحی‌شده مطابقت دارد و به نظر می‌رسد که اهمیت و اهداف برنامه درسی آموزش جغرافیا به گونه‌ای که در برنامه طراحی‌شده مورد نظر بوده است به فراگیران منتقل شده است. (محمدی، ۱۴۰۲)

در پاسخ به سؤال دوم پژوهش یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد تحصیل در رشته آموزش جغرافیا موجب تغییرات ذهنی (شناختی) و عینی رفتاری فراوانی در نمونه‌های مورد بررسی شده است دانشجویان مورد بررسی با ظرفیت‌ها و محدودیت‌های منابع طبیعی کشورشان آشنا هستند دغدغه حفاظت از محیط‌زیست و بهره‌برداری مناسب از منابع طبیعی را دارند. آن‌ها با مفاهیم و اصطلاحات تخصصی جغرافیا را فرا گرفته بودند و با مسائل مرتبط با محیط‌زیست و تغییرات آن آشنا بودند. نمونه‌های مورد بررسی همچنین مهارت‌های جغرافیایی لازم برای بررسی موضوعات جغرافیایی را تا حد ممکن آموخته بودند. این تغییرات گویای این است که تا حد زیادی یادگیری برنامه درسی در نمونه‌های مورد مطالعه اتفاق افتاده است هر چند تعیین کم و کیف این یادگیری‌ها نیازمند پژوهش‌های بیشتری است.

در پاسخ به سؤال سوم پژوهش نمونه‌های مورد بررسی مسائل و مشکلاتی را در نحوه ارائه محتوای آموزش جغرافیا بیان نمودند اگرچه آن‌ها از اساتید تخصصی این رشته خود رضایت داشتند اما تجربیات آن‌ها نشان می‌دهد که برنامه درسی آموزش جغرافیا در بخش ارائه محتوا با مسائل و مشکلاتی مواجه بوده است مسائلی همچون کمبود واحدهای تخصصی ارائه واحدهای درسی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

نامرتبط، کمبود بازدیدهای میدانی و تدریس تئوریک دروس عملی و کمبود تجهیزات و ابزارهای تخصصی آموزش جغرافیا از جمله این مسائل بود این مسائل و مشکلات در فراگیری دروس تخصصی و کسب مهارت‌های معلمی اختلالاتی را ایجاد کرده است. بدین ترتیب با توجه به تجربیات و نظراتی که نمونه‌های مورد مطالعه، در خصوص مسائل و مشکلات آموزشی این برنامه درسی بیان نموده‌اند، لازم است اقداماتی در جهت بازنگری و اصلاح برنامه درسی آموزش جغرافیا صورت گیرد. (محمدی، ۱۴۰۲)

پیشنهاد می‌شود سرفصل‌های رشته آموزش جغرافیا پس از ۶ سال براساس نیازهای دانشجویان این رشته و همچنین نیازها و ضرورت‌ها علمی و تربیتی مورد بازنگری و اصلاح قرار گیرد و این رشته بیش‌ازپیش مورد توجه برنامه ریزان و سیاست‌گذاران تربیت‌معلم قرار گیرد دانشجویان دانشگاه فرهنگیان مهم‌ترین مخاطبان برنامه‌های درسی این دانشگاه به حساب می‌آیند؛ بنابراین نظرات علایق نیازها و تجربیات فراگیران برنامه درسی یکی از مهم‌ترین منابع طراحی و اجرای دقیق و به‌روز برنامه‌های درسی است (محمدی، ۱۴۰۲)

منابع

۱. استراس آنسلم؛ کوربین جولیت (۱۳۹۳). اصول روش تحقیق کیفی، ترجمه بیوک محمدی تهران پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۲. بودالایی، حسن (۱۳۹۸) روش تحقیق پدیدارشناسی، تهران: نشر احسان
۳. ذکایی، محمد سعید (۱۳۹۹) هنر انجام پژوهش کیفی از مسئله یابی تا نگارش، تهران انتشارات آگاه
۴. فتحی واجارگاه، کوروش، شفیعی، ناهید. ارزشیابی کیفیت برنامه درسی دانشگاهی مطالعه موردی برنامه درسی ۱۳۹۹، آموزش بزرگسالان، فصلنامه برنامه درسی شماره ۶ دوره ۱.
۵. محمدی اصل، عباس. (۱۳۹۶). روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی تهران: نشر ورجاوند.
۶. محمدی، نشمین؛ خاکباز، عظیمه سادات. بررسی برنامه درسی تجربه‌شده دانشجویان ارشد برنامه درسی در دانشگاه بوعلی سینا، مجله پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، دوره دوم شماره، ۱۴۰۰.
۷. محمدی، محمود، بررسی تجربیات دانشجویان رشته آموزش جغرافیا از برنامه درسی آموزش جغرافیا در پردیس امیرکبیر دانشگاه فرهنگیان، فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی، زمستان ۱۴۰۱.